

Ks. Stanisław Nabywaniec

Ks. Krzysztof Szopa

ŻYDZI I WYZNANIOWA GMINA ŻYDOWSKA WE FRYSZTAKU DO WYBUCHU II WOJNY ŚWIATOWEJ

Pierwsi Żydzi przybyli do Frysztaku w XV w. W XVII w. miejscowa wspólnota żydowska założyła swój cmentarz wyznaniowy. Na jednym z najstarszych nagrobków, znajdujący się przed II wojną światową widniała data 1650 r.¹ Z zachowanych archiwaliów wiadomo też, że w 1676 r. we Frysztaku mieszkało czterech podatników żydowskich². O działalności pierwszych Żydów zamieszkujących Frysztak i najbliższą jego okolicę, pierwszych informacji dostarczają akta cechów. Już w 1691 r. odnotowano tam, że naruszone zostały prawa cechu krawieckiego, gdyż „żyd niewierny przezwiskiem Namiestnik z miasteczka Wielopole siadł na robotę krawiecką u żyda Dawida Arendarza bez opowiedzenia się temu cechowi”³.

Żydzi początkowo stanowili niewielką grupę ludności. Mieszkali w wydzielonej osobnej dzielnicy, w tyle poza domami stojącymi w rynku. Ulica ta nazywana była żydowską, a dzielnica w której mieszkali „Piekłem”. Życie wspólnoty żydowskiej skupiało się wokół synagogi, chederu, zwanego przez miejscową ludność chajderem i cmentarza żydowskiego, określanego w ludowej gwarze kirkutem. Administracyjnie Żydzi frysztaccy podlegali władzy rabina rezydującego w Strzyżowie⁴.

¹ P. Burchard, *Pamiętki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce*, Warszawa 1990, s. 237.

² Z. Guldon, *Ludność żydowska w miastach małopolskich w drugiej połowie XVII wieku*, w: *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego*, red. F. Kiryk, Przemyśl 1991, s. 93.

³ J. Piętniewicz, *Z przeszłości Frysztaka*, mps w Archiwum Parafialnym we Frysztaku (APF), s. 58.

⁴ Tamże, s. 59.

Wraz z demograficznym wzrostem ludności żydowskiej we Frysztaku, Żydzi osiągnęli coraz większe wpływy w mieście. Trudnili się przede wszystkim handlem oraz wyszynkiem trunków⁵.

W 2. poł. XVIII w. Frysztak zamieszkiwało 275 Żydów, co stanowiło 26,2% ogółu ludności miasteczka. W tym samym czasie w pobliskiej wsi Kobyle mieszkało 22 Żydów⁶. Z biegiem lat liczba ta ciągle wzrastała. W 1838 r. wśród mieszkańców Frysztaka było 657 Żydów, a w 1893 r. statystyka ta wzrosła do 1150 osób⁷.

Trudniący się handlem Żydzi frysztaccy toczyli ciągle spory sądowe z członkami cechów, walcząc w ten sposób o wpływy w miasteczku. Ludność żydowska tworzyła bowiem odrębną grupę społeczną, dbającą bardzo o interes swojej wspólnoty narodowościowej i religijnej. Dowodem tego są liczne fundacje czynione przez Żydów frysztaczkich na rzecz swojej gminy wyznaniowej. W 1831 r. w czasie epidemii cholery, grasującej szczególnie wśród Izraelitów, Żyd-mieszczanin, Steinbrecher, zapisał w testamencie 200 złr. na fundusz małej szkoły żydowskiej. Podobnie inny Żyd, o nazwisku Adler, zapisał w 1829 r. 2 dukaty w złocie na rzecz swojej wspólnoty wyznaniowej. Żydzi ponadto troską otaczali szpital dla swoich ubogich współplemieńców i współwyznawców, który to szpital znajdował się w żydowskiej dzielnicy⁸.

Sytuacja ekonomiczna Żydów mieszkających we Frysztaku polepszyła się znacznie pod koniec XVIII w. W tym czasie swoje dochody czerpali z będących w ich posiadaniu szynków, kramików, składu tytoniu itp. Oprócz tego posiadali wiele gruntów miejskich przejętych od katolików, którzy będąc ich dłużnikami zastawiali za długi swe realności z prawem wyłączenia w razie niedotrzymywania terminu zwrotu pożyczki.

Status materialny Żydów pozwolił im na przejęcie większości domów we Frysztaku po pożarze miasta w 1805 r. Wystawili oni wówczas pierwsze domy murowane, a nawet kamienice piętrowe⁹.

W prowadzeniu interesów, w razie potrzeby, szukali pomocy u okolicznych ziemian. Pożyczali pieniądze, a nie mając niekiedy szczęścia w interesach, znikali bez wieści nie troszcząc się o uregulowanie długów¹⁰.

⁵ Tamże s. 67.

⁶ Z. Budzyński, *Ludność pogranicza Polsko-Ruskiego w drugiej połowie XVIII wieku*, t. II, Rzeszów 1982, s. 138, 188.

⁷ J. Piętniewicz, *Z przeszłości*, s. 94.

⁸ Tamże, s. 94.

⁹ Tamże, s. 86.

¹⁰ Tamże, s. 91.

W 1872 r. Żydzi zrzeszeni w spółce nabyli od Konstantego Kiernickiego miasteczko Frysztak wraz z przyległymi wioskami Twierdzą i Pułankami. Rabin Chriel Wagschal otrzymał 8/16 dóbr, jego żona 2/16, Neftali Löw 4/16, Mayer Ehlich 1/16 a Izaak Neth 1/16¹¹.

W 1899 r. Frysztak dotknęła kolejna klęska pożaru. Spaliły się wówczas prawie wszystkie domy i kamienice leżące na ulicy żydowskiej i Piekło. Ogółem zgorzało 46 domów w tym 39 izraelskich. Spaleniu uległy wówczas również zabudowania żydowskie: bożnica drewniana, dom modlitwy z chederami i szpital dla ubogich. Szkody ubezpieczone w piątej części wyniosły ok. 100.000 zł. w. m.¹² Poszkodowanych zostało 127 rodzin liczących łącznie 527 osób.

Pogorzelnicy przebywali z powodu braku schronienia i obawy przed nowym pożarem na polach. Z pomocą pospieszyło im miasto Jasło, a następnie inne miejscowości. Zawiązany został komitet który zajął się losem nieszczęśliwych. Skutki tego pożaru pozostawały widoczne jeszcze przez wiele lat.

J. Piętniewicz charakteryzując społeczeństwo żydowskie Frysztaka z początku XIX wieku, tak pisze: „Mieszkańcy Żydzi trudnią się drobnym handlem i przemysłem, głównie mając sklepy i szynki. [...] Żydzi stanowią liczebną przewagę stoją wyżej pod względem materialnym od katolików, którzy im ustąpili miejsca przednie w rynku a zajęli zakątki boczne i na tyłach. Pierwsi trzymając się ściśle swych odwiecznych przepisów i zwyczajów nie przyjmują wcale postępu tego czasu, lecz żyją ściśle ze sobą mając tylko na względzie swe osobiste interesa, które jednak nie dopisują im tak jak dawniejszymi czasy [...]”¹³.

Ludność żydowska posiadała własny samorząd oraz funkcjonariuszy gminy wyznaniowej. Żydzi mieszkający na terenie katolickiej parafii Frysztak należeli do gminy wyznaniowej we Frysztaku. Tu mieściły się ponadto żydowski okręg metrykalny oraz siedziba okręgu sądowego, a od 1897 r. siedziba sądu okręgowego w powiecie strzyżowskim¹⁴. W drugiej połowie XVIII w. gmina wyznaniowa we Frysztaku liczyła 254 osoby. W miasteczku żyło natomiast 157 osób żydowskiego pochodzenia¹⁵.

W 1870 r. żydowska gmina wyznaniowa liczyła 1059 Żydów. Pracowali w niej dwaj duchowni. W posiadaniu miejscowego kahału znajdowała się jedna

¹¹ Tamże, s. 98.

¹² Tamże, s. 101.

¹³ Tamże, s. 104.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Z. Guldon, *Żydzi wśród chrześcijan w miastach małopolskich w XVI-XVIII w.*, s. 217; „Nasza Przeszłość”, 78 (1992), s. 187-222.

synagoga i jeden cmentarz. Ponadto powstała w miasteczku jeszcze jedna, bliżej nie znana, instytucja żydowska¹⁶. W 1900 r. w okręgu metrykalnym Frysztak mieszkało 2026 Żydów. Stanowili oni 7% mieszkańców miasteczka.

Pod koniec XIX w. rozpoczęła się na dużą skalę emigracja z Frysztaka i okolic. Miejsce emigracji była głównie Ameryka Północna. Udawali się za granicę zarówno Polacy jak i Żydzi¹⁷. Podobna sytuacja trwała także w okresie międzywojennym. Od ludności żydowskiej udającej się na emigrację za ocean wymagano: świadectwa moralności, świadectwa kwalifikacyjnego, świadectwa niezamożności oraz certyfikatu przynależności do gminy żydowskiej.

J. Piętniewicz podaje, że początkowo Żydzi frysztaccy należeli pod zarząd rabina w Strzyżowie, a dopiero po wybudowaniu murowanej synagogi, około 1810 r., otrzymali własnego rabina. Pod koniec XIX w. coraz więcej Żydów spotykało się jako urzędników w miejscowych urzędach i administracji. W latach 1892-1990 zastępcą burmistrza był Roesler Abraham, a zastępcą kasjera urzędu miejskiego Götzler Mendel¹⁸.

Do żydowskiej gminy wyznaniowej Frysztak w 1910 r. należały następujące miejscowości: Bieździadka, Bieździedza, Cieszyna, Frysztak, Glinik Dolny – posiadał on własny cmentarz żydowski o powierzchni ok. 0,3 ha, ale data jego powstania jest nieznana¹⁹, Glinik Górny, Glinik Średni, Gogołów I, Gogołów II, Huta Gogołowska, Jaszczurowa, Jazowa, Kalembina, Kobyle, Kołaczyce, Kożuchów, Kozłówek, Lubla, Lublica, Łączki, Łęki, Niewodna, Nawsie Kołaczyckie, Oparówka, Przybówka, Pstrągówka, Pułanki, Różanka, Sieklówka Dolna, Sieklówka Górna, Sowina, Stępina z Chytrówką, Szufnarowa, Tułkowice, Twierdza, Widacz, Wiśniowa, Wojaśzówka, Wola Pietrusza, Wysoka, Zawadka k. Wielopola²⁰.

Zakres działalności gminy określał wzorcowy statut ogłoszony przez c.k. Namiestnictwo – Wydział Wyznań i Oświecenia Publicznego – w 1894 r. Organem zarządzającym gminą była zwierzchność wyznaniowa wybierana przez członków gminy na okres sześciu lat. Na jej czele stał przełożony. Zwierzchność wraz z mężami zaufania wybierała rabina, który po okresie próby, trwającym 3 lata, pełnił swą funkcję dożywotnio²¹.

¹⁶ J. Piętniewicz, *Z przeszłości*, s. 75.

¹⁷ *Historja i Kronika szkoły powszechnej we Frysztaku*, Archiwum Szkoły Podstawowej we Frysztaku (dalej: ASP), t. II, s. 95.

¹⁸ J. Piętniewicz, *Z przeszłości*, s. 37.

¹⁹ P. Burchard, dz. cyt., s. 237.

²⁰ J. Michalewicz, *Żydowskie okręgi metrykalne i żydowskie gminy wyznaniowe w Galicji doby autonomicznej*, Kraków 1995, s. 123.

²¹ B. Stanaszek, *Parafia Brzostek w latach 1918-1939*, Brzostek 1994, s. 31.

Sytuacja uległa zmianie w 1927 r. Rozporządzenie prezydenta Rzeczypospolitej z 14 X 1927 r. zarząd żydowskiej gminy wyznaniowej miał się składać z rabina gminy i ośmiu członków obieranych. Stanowisko członka zarządu było honorowe i wchodzący w skład zarządu nie pobierali z tego tytułu żadnego wynagrodzenia. Każda oprócz rabina powinna w miarę potrzeby posiadać podrabinów. W gminach mniejszych, do jakich należał Frysztak, rabini i podrabini byli obierani przez powszechne, tajne i bezpośrednie głosowanie, zwyczajną większością głosów członków gminy, posiadających czynne prawo wyborcze. Zarząd gminy wybierany był na cztery lata. Na czele zarządu stał przewodniczący²². W 1935 r. przewodniczącym kahału we Frysztaku był Jahre Hersch. W skład zarządu wchodził także Ozjasz Blank i Tobiasz Brinbaum²³. Przestrzeganie praw i zwyczajów religijnych, wymagało utrzymania osób, którym powierzono wykonywanie czynności rytualnych.

Najważniejszą postacią był rabin (rabbi). Pozycja rabina w systemie organizacyjnym społeczności żydowskiej była znacząca. Wpływało to ze specyficznego charakteru żydowskich potrzeb życia zbiorowego. Oparte ono było na „dogmacie religijnym” i rycie obowiązującym tak w murach synagog jak i obyczajowości życia społecznego. Do obowiązków rabina należało dbanie o zaspokojenie potrzeb religijnych członków gminy. W praktyce oznaczało to, że rabin miał nadzór nad nabożeństwami, spełniał posługę kaznodziejską, wydawał rytualne orzeczenia, udzielał zapowiedzi, ślubów, separacji i rozwodów, nadzorował koszerną rzeź bydła i drobiu, przygotowanie mąki paschalnej. Ponadto atestował rytualne łaźnie, młyny, wydawał opinie o kompetencjach i przydatności szkolnika, nakazów. Poświadczał także ubóstwo starających się o zasiłek²⁴.

Znane są sylwetki kilku rabinów frysztańskich. Wiadomo, że w pierwszych latach XIX w. Rabinem był Izaak Wagschal. 1870 r. urząd rabina sprawował Chiel Wagschal. Rabinem w okresie międzywojennym we Frysztaku był Chaim Baruch Halberstam, pochodzący ze słynnej rodziny nowosądeckich cadyków²⁵. Z zachowanych wzmianek wiadomo również, iż w latach trzydziestych omawianego okresu w gminie żydowskiej we Frysztaku działał także podrabin²⁶.

²² *Zbiór przepisów prawnych dotyczących organizacji gmin wyznaniowych żydowskich*, Tarnopol 1932, s. 5-6; J. Grynsztejn, J. Kerner, *Przepisy o organizacji gmin wyznaniowych żydowskich*, Warszawa 1931, s. 31.

²³ *Kronika szkoły*, t. II, s. 54.

²⁴ J. Michalewicz, dz. cyt., s. 50.

²⁵ P. Burchard, dz. cyt., s.237.

²⁶ *Kronika szkoły*, t. II, s. 54.

Oprócz rabina gminnego lub synagogalnego wśród funkcjonariuszy gminy znajdowali się jeszcze asesory rabina (dajanie), kaznodzieje, kantorzy, szkolnicy, rzeźnicy, oglądacze zwłok, pracownicy cmentarza gminnego, pracownicy kancelarii gminnej, wolni i służba. O ilości funkcjonariuszy gminnych decydowały potrzeby gminy i jej dochody. Otrzymywali oni stałą roczną pensję, lub wynagrodzenie ustalone w indywidualnej rozmowie.

Specyficzne miejsce wśród funkcjonariuszy gminy zajmował szkolnik (scolny ministerialis Iudaicus, magister Iudeorum) który wypełniał funkcje zarówno świeckie jak i religijne, sądownicze i oświatowe²⁷. W 1809 r. szkolnikiem był Aran Falbin, zaś w 1872 r. Wagschal Jachiel²⁸.

Do końca XIX wieku w szkolnictwie żydowskim dominowały szkoły religijne, różnego stopnia, noszące też różne nazwy: chedery²⁹, talmudtory i jeszyboty (jeszywy)³⁰. Naukę pobierali chłopcy począwszy od 4-5 roku życia. Na tym etapie szkolono Biblii oraz podstawowych wiadomości o życiu. W kolejnym etapie zajmowano się nauką liturgii, Talmudu, hebrajskiego, logiki itp. Systematyczne studia podejmowano w jesziwach po ukończeniu trzynastego roku życia.

Nauczanie dziewcząt organizowano wyłącznie w warunkach domowych, lub w szkołach prywatnych. Obejmowało ono naukę pisania w jidysz, rysunki, zasady wiary mojżeszowej itp. Nadzór nad religijnymi szkołami sprawował rabin. On też egzaminował kandydatów na nauczycieli i wydawał im certyfikaty. Na podstawie tych certyfikatów zatrudniała ich gmina³¹.

Pod koniec XIX w. Szkolnictwo żydowskie uległo przeobrażeniu. Wpływ na to miał bardzo zły stan nauczania, brak należytych warunków higienicznych itp. Dzieci żydowskie podlegały obowiązkowi szkolnemu i mimo sprzeciwu konserwatystów żydowskich, dzieci żydowskie w większości podjęły naukę w szkołach świeckich³².

²⁷ J. Michalewicz, dz. cyt., s. 50.

²⁸ E. Koczwarą, *Działalność dydaktyczno-wychowawcza szkoły ludowej i powszechnej we Fryszaku*, Rzeszów 1994, mps. w Bibliotece Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie (BWSP), s. 36.

²⁹ Chedery były jednoklasowymi szkołami religijnymi. Uczęszczenie do nich wiązało się z płaceniem czesnego, z którego utrzymywał się mełamed – nauczyciel. Nauczanie to miało charakter nauczania powszechnego, J. Michalewicz, dz. cyt., s. 55.

³⁰ Talmudtory i jeszywy były szkołami gminnymi, bezpłatnymi, uposażonymi stypendiami i fundacjami wspomagającymi uczniów w pomoce szkolne, ubranie i żywienie, J. Michalewicz, dz. cyt., s. 55.

³¹ J. Michalewicz, dz. cyt., s. 55.

³² Tamże, s. 56.

W 1935 r. do szkoły powszechnej we Frysztaku uczęszczało 183 dzieci żydowskich. Była to duża liczba zważywszy na fakt, iż jeszcze 40 lat wcześniej w szkole nie było ich zupełnie. Spośród dzieci żydowskich tylko troje nie uczęszczało do szkoły. Były to dzieci podrabina i jego krewnych, którzy uważali posyłanie dzieci do szkoły polskiej za niezgodne z ich religią. Ze względu na dużą ilość dzieci żydowskich w szkole Inspektorat Szkolny w Krośnie wprowadził w szkole we Frysztaku naukę religii żydowskiej w ilości czterech godzin tygodniowo.

W roku szkolnym 1935/36 naukę religii żydowskiej prowadziła Estera Kluger, a po jej przeniesieniu się do Zgierza, obowiązki te przejęła Teresa Kellner³³. Ostatnim znanym nauczycielem religii żydowskiej we frysztackiej szkole był Roth³⁴.

Chłopcy żydowscy siedzieli w szkole w jarmułkach na głowie, które były brudne i niejednokrotnie zawzione. Fakt ten spowodował, iż dzieci polskie nie chciały uczęszczać na lekcje wraz z dziećmi żydowskimi. Na tym tle powstał spór pomiędzy dyrekcją szkoły a zarządem kahału we Frysztaku. Tę trudną sytuację rozważała dopiero decyzja Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego we Lwowie. Stwierdzono, że brak jest dostatecznych podstaw do uwzględnienia żądań żydowskich. Dzieci żydowskie mogły nosić nakrycie głowy tylko podczas lekcji religii, podczas której w danej sali szkolnej przebywała wyłącznie młodzież żydowska³⁵.

Liczba dzieci żydowskich uczęszczających do szkoły we Frysztaku w okresie międzywojennym była znaczna, szczególnie od 1935 r.³⁶ Ukazuje to poniższa tabela.

Tab. 1: Ilość dzieci uczęszczających do szkoły we Frysztaku w latach 1935-1939 z uwzględnieniem wyznawanej religii

ROK SZKOLNY	LICZBA UCZNIÓW		
	OGÓLNA	KATOLICKICH	ŻYDOWSKICH
1935/36	488	305	183
1936/37	490	308	182
1937/38	495	316	179
1938/39	523	348	175

³³ *Kronika szkoły*, t. II, s. 48.

³⁴ Relacja pisemna Zygmunta Pelca, z 15 VIII 1996 r. [W posiadaniu autorów].

³⁵ ASP, Frysztak Akta luźne, Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego we Lwowie w sprawie noszenia przez dzieci żydowskie „beretów” w szkole, z 14 V 1936 r.

³⁶ E. Koczwarą, dz. cyt., s. 64-66.

Dużą rolę kulturalną odgrywał działający we Fryszaku betmidrasz, czyli biblioteka. Zbiory biblioteczne liczyły ok. 1500 tomów.

Ważną misję wśród funkcjonariuszy gminy żydowskiej spełniali także rzeźnicy (rzeźnicy, szechterzy, łoszernicy, wyżyłacze mięsa tzw. menekrim). Ich funkcje nadzorował rabin. Miały one walor rytuału i były źródłem dochodów gminy – opłat za monopol rzeźactwa koszerne.

W gestii żydowskiej gminy wyznaniowej pozostawały domy modlitw. O miejscach odprawiania modlitw decydowała gmina, stąd ciążył na niej obowiązek utrzymywania ich w dobrym stanie technicznym. Fundusze na ten cel w głównej mierze czerpano ze sprzedaży miejsc w synagogach. O ilości domów modlitwy działających na terenie gminy decydował zarząd gminy, po uzyskaniu zgody władz administracyjnych³⁷.

Związek Żydów ze świątynią, gdzie spełniali oni swoje obrzędy religijne, decydował o przynależności do danej gminy wyznaniowej. Istnienie bożnicy obok szkoły, cmentarza, czy mykwy, uzasadniało wystąpienie o powołanie nowej gminy³⁸.

W okresie międzywojennym ludność żydowska zdominowała miasto Frysztak. Tworzyli oni osobną grupę mieszkańców miasta. Przed wojną, na 1800 mieszkańców Frysztaka, 1400 byli to Żydzi³⁹. Żydzi wyróżniali się przede wszystkim cechami fizycznymi oraz strojem. Najpospolitszy i niemal powszechny męskim strojem codziennym był długi chałat. Na głowach nosili Żydzi czarne kapelusze aksamitne lub welurowe, a pod kapeluszami obowiązkowo, stosownie do nakazów talmudycznych czarne mycki, zwane też jarmułkami lub birytkami, których nie zdejmowali z głowy przy żadnej okazji ani w domu ani poza domem. Strój kobiet żydowskich nie różnił się właściwie niczym od stroju kobiet miejscowych.

W sprawach zasadniczych, dotyczących interesów cała ludność żydowska występowała zwarem i solidnie. Przestrzegali zasady, by do spraw żydowskich lub między Żydami nie mieszać obcych. Jedynie na tle religijnym i wyznaniowym rodziły się wśród ludności żydowskiej spory i antagonizmy. Wszystkie sprawy jednak schodziły na dalszy plan, gdy w grę wchodził interes ogóln żydowski⁴⁰.

Frysztak stanowił centrum handlowo rzemieślnicze dla mieszkańców okolicznych wiosek. Większość ludności zajmowała się handlem. Zdomi-

³⁷ J. Michalewicz, dz. cyt., s. 52.

³⁸ Tamże, s. 54.

³⁹ P. Burchard, dz. cyt., s. 237.

⁴⁰ W. Mendys, *Spółeczność żydowska w dawnym Jaśle*, Warszawa 1992, s. 20.

nowany on został przez ludność żydowską. W 1934 r. zarejestrowanych było we Frysztaku 29 sklepów żydowskich. Sieć żydowskich placówek handlowych we Frysztaku w tym okresie przedstawia poniższa tabela:

Tab. 2: Wykaz placówek handlowych oraz ich właścicieli w 1934 r.⁴¹

LP.	NAZWISKO WŁAŚCICIELA	BRANŻA	USYTUOWANIE SKLEPU WEDŁUG STANU z 1991 r.
1.	Frymka	chustki i płótno	dom p. Moskala
2.	Guzik	art. żelazne	sklep dziewiarski
3.	[Nazwisko nieznane]	art. tekstylne	Gabinet kosmetyczny
4.	Puterbeitel i Janklowa	mąka, przetwory	dom p. Miki
5.	Puterbeitel – syn	skóra	dom p. Miki
6.	Puterbeitel – syn	żelazo	dom p. Miki
7.	Wagschal	słodycze	dom p. Greli
8.	Reder	galanteria	dom p. Greli
9.	Wilner	art. spożywcze	dom p. Mijala
10.	Wilner	art. chemiczne	dom p. Mijala
11.	Szperber	art. żelazne	Jubilatka
12.	[Nazwisko nieznane]	czapnik	kiosk „Ruch”
13.	Szmul	galanteria	dom p. Ząbik – sklep obuwniczy
14.	Guzik	rowery i części	dom p. Fortuny
15.	Neuman	tekstylia	sklep z art. chemicznymi
16.	Zanger	nafta i smary	dom p. Tokarskiego
17.	Engelhard	brak danych	dom p. Dętkoś
18.	Idel	art. spożywcze i skóra	dom p. Duwer
19.	Reiber (Wołek)	art. spożywcze i papiernicze	dom p. Przysaś
20.	Szmidt	kożuchy, chustki	brak informacji
21.	Manys	słodycze	Cukiernia
22.	[Nazwisko nieznane]	brak danych	Tekstylia
23.	Gicja	guziki, galanteria	dom p. Godek
24.	Herbachy	skóra, obuwie	dom p. Płoucha
25.	Herbachy	wina, słodycze	dom p. Płoucha
26.	Herbachy	pieczywo	dom p. Płoucha
27.	Janklowa	art. spożywcze	dom p. Florek
28.	Fisiak Blank	słodycze	dom p. Fortuna
29.	Klotz	ubrania	sklep warzywny

⁴¹ Tabelę sporządzono na podstawie danych zawartych w: J. Kutnik, *Zarys historyczny powstania i rozwoju*, s. 9-10. Stan obecny dotyczy 1991 r. Sklepy 1-11 przedstawiono począwszy od góry po stronie kościoła, natomiast sklepy 12-29 po przeciwnej stronie drogi.

Niezależnie od handlu stałego stałą formą pracy był handel obwoźny, na straganach, półkoszkach w dni targowe we Frysztaku i w sąsiednich miastach. Jedną z form przeciwstawiania się dominacji żydowskiej w handlu były zakładane Kółka Rolnicze. Inną formą konkurencji z żydowskim monopolem handlowym było zakładanie tzw. sklepów katolickich. W okresie międzywojennym funkcjonowały trzy takie sklepy. Ich właścicielami byli: Bobek, Dybczak i Zabudzieński⁴².

W miasteczku funkcjonowały także cztery piekarnie. Dwie z nich były w rękach żydowskich. Do zakładów o podobnej branży zaliczyć trzeba również dwa młyny. Właścicielem jednego z nich był Żyd Maltz. Był to jednak mały młyn i nie rozwinął działalności na większą skalę. Dostyc dobrze prosperowały także dwa tartaki prowadzone przez Żydów Maka i Puterbajtela.

Rzemieślnicy frysztaccy skupieni byli w dwóch cechach. Do pierwszego z nich noszącego nazwę „Wielki” należeli krawcy, szewcy, blacharze, kowale, rzeźnicy i garncarze. Cech ten skupiał zarówno Polaków jak też i Żydów, co było wyraźnym przejawem poprawnych stosunków pomiędzy obu społecznościami.

Miejszem sprzedaży miejscowych wyrobów był rynek frysztacki, na którym można było nabyć wszelkie potrzebne rzeczy codziennego użytku. Jarmarki frysztackie słynęły też ze sprzedaży bydła i koni roboczych. Przybywali tu kupcy nawet z okolic Krakowa. Targi odbywały się w czwartki i obsługiwane były przez miejscowych rzemieślników. Najwięcej towarów oferowali Żydzi, którzy zdominowali i ten rodzaj handlu w mieście i byli pośrednikami pomiędzy producentem, a nabywcą.

Bardzo duże zyski osiągał także właściciele „wyszynków”: Jare, Aksman, Krocher, Cyran i Puterbeiter. Chłopi opijali bowiem każdą transakcję handlową, a wódka u Żydów była mocna gdyż dodawali do niej wody wapiennej⁴³. Oprócz wyszynków znajdujących się we Frysztaku działały one także w poszczególnych wsiach. Na przedmieściach Frysztaka w Twierdzy swoją karczmę posiadał Żyd Meth. Inna karczma znajdowała się w przeciwnym końcu wsi. Ogółem na terenie parafii Frysztak istniało ich ponad 10⁴⁴.

Relacje ludności polskiej do ludności żydowskiej miały podłoże społeczno-ekonomiczne i wiązały się z obawą przed rosnącymi wpływami Żydów. Do najpoważniejszych konfliktów we Frysztaku doszło na początku

⁴² K. Data, *Zarys dziejów Frysztaka do 1939 r.*, Rzeszów 1978, mps BWSP, s. 66.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Rel. Z. Pelca.

dwudziestolecia międzywojennego. Dnia 7 XI 1918 r. Zebrani w liczbie ok. 300 osób chłopci z Łęk, Łączek, Kobyla, oraz ruscy chłopci z Pietruszowej Woli uzbrojeni w „łagi”, koły i drągi ruszyli do Frysztaka z hasłem „Polska powstała, czas by wyżenić, wybić Żydów, krwiożerczych pijawek Polskiego Ludu”. Podstawą niechęci chłopów polskich i ruskich do Żydów był ucisk, jaki z ich strony doznawali za czasów austriackich. W pamięci pozostawały także wydarzenia z czerwca 1898 r., kiedy zginęło w czasie rozruchów 13 chłopów. Tym razem do rozruchów jednak nie doszło dzięki zaradności nowopowstałej milicji obywatelskiej z Frysztaka, na której czele stanął Seweryn Marcinkowski⁴⁵.

Ważną rolę w społeczeństwie frysztackim zajmowała także grupa inteligencji. Była ona związana z miejscowymi urzędami i instytucjami. Do tej grupy zaliczono także księży i rabina. Grono inteligencji tworzyło także środowisko prawników. Jednym z adwokatów na początku okresu międzywojennego był mieszkający we Frysztaku Żyd Herzig. W 1918 było we Frysztaku dwóch lekarzy. Obaj byli pochodzenia żydowskiego. Jeden z nich to Józef Rioner. Nazwisko drugiego nie jest znane. W latach trzydziestych zatrudnienie w miasteczku znalazł także cyrulik, Żyd Seiden, oraz weterynarz – również pochodzenia żydowskiego.

Nie brakowało we Frysztaku przykładów zgodnej koegzystencji i współpracy środowiska polskiego z Żydami. Do takich należy zaliczyć działalność założonego w 1897 r. Towarzystwa Zaliczkowego. Towarzystwo obok pomocy finansowej udzielanej swoim członkom wspierało także różne inicjatywy publiczne. Udzielało ono pomocy finansowej m.in. przy budowie kościoła we Frysztaku, kościoła w Niewodnej, zakupie sprzętu straży pożarnej we Frysztaku, a pewną sumę przeznaczyło także na Kółko Rolnicze we Frysztaku, ubogich wyznania chrześcijańskiego, ubogich wyznania mojżeszowego oraz na gminę izraelicką.

Konflikty polsko-żydowskie zrodziły się także przy budowie Domu Ludowego we Frysztaku. W 1931 r. Żydzi, którzy nie chcieli dopuścić do powstania tego polskiego ośrodka bardzo utrudniali wszelkie prace. W zaistniałej sytuacji musiała interweniować policja⁴⁶. Były to jedyne większe problemy jakie rodziły się na tym tle.

Dla zachowania i utrzymania odrębności żydowskiej przyczynił się w dużym stopniu język jakim posługiwała się ludność żydowska. Język ten

⁴⁵ K. Marcinkowski, *Idź i walcz boś ty dzielny a twój naród nieśmiertelny*, Frysztak 1935, mps APF, s. 10; W. Stankiewicz, *Konflikty społeczne na wsi polskiej 1918-1920*, Warszawa 1963, s. 161-162.

⁴⁶ *Dom Ludowy we Frysztaku. Kalendarz na rok 1935*, Warszawa, b.s.

zwany był powszechnie pod nazwą jidysz⁴⁷. Posługiwanie się językiem jidysz tworzyło barierę pomiędzy w ludnością polską a ludnością żydowską. Język ten pozwalał na wzajemne porozumiewanie się Żydów w czasie bezpośrednich kontaktów z ludnością polską w sytuacjach, gdy chodziło o zatajenie istotnych kwestii omawianych interesów⁴⁸.

Żydzi jako jedyni z mniejszości narodowych w okolicach Frysztaka posiadali własne ugrupowania polityczne – stronnictwa syjonistyczne i ortodoksyjne. Chcieli poprzez nie wpływać na wybory do sejmu i grup samorządowych. Partie te miały także wpływ na życie wewnętrzne gmin żydowskich jak też na życie społeczno-gospodarcze tej ludności⁴⁹. Ich wpływ w regionie, głównie we Frysztaku był niemały, skoro ortodoksi z Frysztaka, którym przewodził szynkarz z Frysztaka Hersch Jehre mieli 40% poparcia lokalnej społeczności, a syjoniści pod przewodnictwem Ozjasza Schiffa z Twierdzy – 30%. Tymczasem polskie ugrupowania polityczne uzyskiwały ok. 10% poparcia⁵⁰.

Dalszy rozwój tej grupy ludności przerwał brutalnie wybuch II wojny światowej. Żydzi frysztaccy zostali bestialsko wymordowani przez hitlerowców na początku lat czterdziestych. Tylko nielicznym udało się uciec i przeżyć.

SUMMARY

Jewry came to Frysztak in XV century. In the beginning they were very small group of people. They lived in separate part of city. Jewry population were constantly raising in Frysztak, and they had much more influence in the city. They main job was commerce. They had also own administration

⁴⁷ Jidysz, język, którym posługiwała się w większości ludność żydowska pochodzenia aszkenazyjskiego. Powstał wśród Żydów w Niemczech we wczesnym średniowieczu. Jego podstawę stanowi język niemiecki z elementami aramejsko-hebrajskimi, romańskimi i słowiańskimi (w dialekcie wschodnim). Zapisywany był alfabetem hebrajskim. Stał się codziennym językiem szerokich mas żydowskich w Europie. W momencie wybuchu II wojny światowej posługiwało się nim ok. 11 milionów Żydów na świecie, większość w Europie Wschodniej. *Jidysz, Słownik podstawowych terminów i znaczeń, kalendarz Żydowski 1985-1986*, s. 13.

⁴⁸ W. Mendys, dz. cyt., s. 20.

⁴⁹ T. Kowalski, *Strzyżów i okolice w okresie*, s. 279.

⁵⁰ Zestawienie prezentujące stan z 1 V 1929 r. sporządzono na podstawie archiwaliów: WAP, Starostwo Powiatowe w Strzyżowie, Zespół 951, sygn. 7. Wykaz Stronnictw politycznych działających na terenie regionu Wiśniowa.

and people responsible for the faith community. Jewry wore particular clothes and they had specific physical outlook. Relations between Polish and Jewry had social-economics basis and were connected with the apprehension of Jewish impact on the economy. Besides this fact, we can find a lot of examples that they had pretty good friendship and were good co-workers.

Jewish language was very helpful with keeping and holding Jewish distinctness. As one of the minority Nation in Frysztak, only they had, they own political groups.

Patrycja Dudycz